

Кравчук О. Ідея Чехословацької державності у політичній концепції Т. Г. Масарика в період Першої світової війни / О. Кравчук // 1918 рік в історії Центрально-Східної Європи: до 100-річчя проголошення незалежності УНР та 100-річчя відродження польської державності: матеріали Міжнародної наукової конференції (Харків, 27-29.09.2018 р.) / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Генеральне консульство Республіки Польща в Харкові. Харків, 2019. - С. 141-152.

УДК94(437.3)«1914/1918»:929Т.Масарик

Олександр Кравчук¹

Ідея Чехословацької державності у політичній концепції Т. Г. Масарика в період Першої світової війни

Велика війна 1914-1918 рр. як вияв глобальної кризи європейської цивілізації загострила всі існуючі проблеми, зокрема, національне питання. Внаслідок цього посилилися визвольні змагання бездержавних націй Центральної Європи. Виборення ними державної незалежності стало важливим історичним спадком Першої світової війни. У чехів і словаків безпрецедентну роль у цьому процесі відіграв вчений і політик Т. Г. Масарик (1850-1937). Він став лідером визвольного руху чехів і словаків, що завершився утворенням Чехословацької республіки, єдиним філософом у Європі, який ідейно і практично здійснював державотворчий процес².

Зазначена тема була у центрі уваги багатьох істориків (В. Беляєва³, С. Віднянський⁴, Я. Галандауер⁵, В. Доубек⁶, З. Карнік⁷, Р. Квачек⁸,

¹ **Кравчук Олександр Миколайович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Вінниця.

² Zimmermann H. D. Dějinné sousedství Čechů a Němců / H. D. Zimmermann. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2012. 264 s. S. 171.

³ Беляєва В. И. Чехословацкий вопрос в политике Великобритании в годы Первой мировой войны / В. И. Беляєва // К 70-летию образования самостоятельных государств в Центральной и Юго-Восточной Европе. Выпуск II. М., 1989. С.13-23.

⁴ Захисник малих народів у новій Європі Томаш Гарріг Масарик // Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. К.: Інститут історії України, 2009. 376 с. С. 41-70.

⁵ Galandauer J. Vznik Československe republiky 1918. Programy, proekty, perspektivy / J. Galandauer. Praha: Svoboda, 1988. 347 s.

⁶ Доубек В. Карел Крамарж и Томаш Гарріг Масарик: чешская концепция развала Австро-Венгрии / В. Доубек // Народы Габсбургской монархии в 1914–1920 гг.: От национальных движений к созданию национальных государств / Отв. ред. М. Волос, Г. Д. Шкундин. М.: Квадрига, 2012. Т. I. С. 111-115.

⁷ Kárník Z. Masarykovo řešení české otázky s Rakouskem-Uherskem a proti němu. / Z. Kárník // T.G.Masaryk a situace v Čechach a na Moravě od konce XIX. století do německé okupace Československa. Sborník příspěvku z mezinárodního vědeckého kolokvia pořádaného ve dnech 31. Května-2. června 1996 v Praze ve vile Lanna. Praha: Ústav T.G.Masaryka, 1998. S. 42-51.

М. Кірсенко⁹, І. Ковтун¹⁰, М. Нагорняк¹¹, Я. Опат¹², С. Полак¹³, І. Поп¹⁴, Є. Фірсов¹⁵ та ін., які розглядали окремі аспекти зазначеного питання. У зв'язку з недостатнім висвітленням теми в українській історіографії та її актуальністю, мета статті – розкрити роль Т. Г. Масарика у розробці чехословацької державотворчої програми за Першої світової війни.

Напередодні світової війни професор філософії Празького університету Т. Г. Масарик відстоював концепцію політичного реалізму¹⁶, був лідером Чеської прогресивної партії, депутатом парламенту Ціслеїтанії та виступав за модернізацію і демократизацію монархії Габсбургів¹⁷. Проте, світова війна суттєво змінила політичні погляди і життя Т. Г. Масарика.

Початок світового конфлікту означав крах чеської політичної програми. Із запровадженням воєнного стану влітку 1914 р. правова держава в Австрії припинила існування, почалися репресії проти чеських діячів та наступ на чеську культуру. Прага перетворилася на «політичну пустелю», згадував Т. Г. Масарик¹⁸. У відповідь, чеські політики розробили політичні програми розв'язання чеського питання поза межами габсбурзької монархії¹⁹. Одна із них належала лідеру Чеської національної партії свободи думки К. Крамаржу, який трактував війну як бій між німецьтвом і слов'янством²⁰. Це був проект утворення Чеського королівства (із словацькими землями) як союзної держави у складі майбутньої Слов'янської імперії, очолюваної російським

⁸ Kvaček R. Ke vzniku Československa. / R. Kvaček. // Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999. Sv. 1. S. 30-40.

⁹ Кірсенко М. Т. Г. Масарик і перша чехословацька політична еміграція. / М. Кірсенко // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. Науковий збірник. 30 травня 2013 р. см. Ужгород. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 107-112.

¹⁰ Kovtun I. Masarykův triumf. Příběh konce velké války. / I. Kovtun. Praha, Odeon, 1991. 542 s.

¹¹ Нагорняк М. М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика: Монографія / М. М. Нагорняк. К.: Логос, 2009. 368 с.

¹² Opat J. Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka. Česká otázka včera a dnes / J. Opat. Praha, Ústav T.G.Masaryka, 2003. 536 s.

¹³ Polák S. T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou 5 (1915–1918). / S. Polák. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. Ústav T. G. Masaryka, 2005. 568 s.; Polák S. T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou 7. Osobnost. / S. Polák. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. Ústav T. G. Masaryka, 2014. 200 s.

¹⁴ Поп И. И. Нарастание внутривластического кризиса в Австро-Венгрии и усиление ее зависимости от Германии. / И. И. Поп // «Дранг нах Остен» и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918 гг. М.: «Наука», 1977. С. 206-223.; Pop I. Dějiny Podkarpatské Rusi v letech. / I. Pop. Praha: Libri, 2005. 536 s.

¹⁵ Фирсов Е. Ф. Т. Г. Масарик в России и борьба за независимость чехов и словаков. / Е. Ф. Фирсов. М.: «Индрик», 2012. 336 с.

¹⁶ Zouhar J. T. G. Masaryk a idea českého státu. / J. Zouhar. // T. G. Masaryk a česká státnost. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané Masarykovou univerzitou ve dnech 4.-5. září 2007 v Brně. Praha: Ústav T.G.Masaryka, 2008. S. 7-12. S. 11.

¹⁷ Kárník Z. Masarykovo řešení české otázky s Rakouskem-Uherskem a proti němu ... S. 44.

¹⁸ Masaryk T. G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918. / T. G. Masaryk. Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., 2005. 640 s. S. 15.

¹⁹ Galandauer J. Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy ... S. 31.

²⁰ Masaryk T. G. Válka a revoluce I. Články – memoranda – přednášky – rozhovory. 1914 – 1916. / T. G. Masaryk. Praha: Ústav T.G.Masaryka, o. p. s., Masarykův ústav AV ČR, 2005. 574 s. S. 11-27. S. 11.

імператором²¹. Але військові поразки імперії Романових у 1915 р. зробили нереальними розрахунки на звільнення Чехії російськими військами²².

Більш радикальним був політичний проект Т. Г. Масарика, який першим з чеських політиків запропонував програму створення незалежної Чеської держави, яка включала і Словаччину. Він називав самогубством для Австро-Угорщини розв'язання нею війни²³. Його погляди про моральну і політичну дискредитацію монархії посилювалися протиавстрійськими переконаннями народу, про що свідчила позиція чеських солдат Австро-Угорщини на фронтах проти слов'янських держав Сербії та Росії (заворушення, повстання, здачі в полон)²⁴.

Т. Г. Масарик ґрунтовно проаналізував нову ситуацію в світі, воєнно-стратегічні сили сторін у статті «Війна», опублікованій 20 серпня 1914 р. у часописі «*Naše doba*»²⁵. До рішення почати боротьбу проти Австро-Угорщини, за незалежний державний розвиток чеського і словацького народів Т. Г. Масарик прийшов після важких роздумів. Світову війну він вважав виявом кризи європейської цивілізації на шляху її трансформації від пізнього середньовіччя до модерної доби. Ознаки кризи він вбачав у агресивності частини людей, що втілювалося або у вбивстві, або в самогубстві. Кризу, на думку Т. Г. Масарика, переживали всі нації, а особливо – німецька. Саме її пангерманістська і мілітаристська еліта в Німеччині та Австро-Угорщині спричинили війну²⁶, прагнучи до світового панування. Політичним змістом війни Т. Г. Масарик вважав зіткнення демократичних країн Антанти з абсолютистськими, багатонаціональними імперіями (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина). У цьому він виходив з власного розуміння філософії історії як поступового розкладу консервативного абсолютистського блоку і посилення демократичних сил у світі²⁷.

Як демократ, Т. Г. Масарик вважав моральність і прагнення до справедливості важливими основами політики. Він не бажав залишатися бездіяльним в умовах антиавстрійської «пасивної опозиції» (вислів політика) чеської нації, її марних жертв на фронтах війни²⁸.

Оскільки Австро-Угорщина засвідчила небажання реформуватися, вона

²¹ Galandauer J. Vznik Československe republiky 1918. Programý, proektý, perspektivý ... S. 24–25.; Polák S. T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou 5 (1915–1918) ... S. 7.

²² Galandauer J. Vznik Československe republiky 1918. Programý, proektý, perspektivý... S. 29, 35.

²³ Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk. / A. Soubigou. Praha: Paseka, 2004. 456 s. S. 158.

²⁴ Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком / Карел Чапек; пер. з чесь. Л. Кіцила; післясл. М. Нагорняка. Львів: Астролябія, 2010. 464 с. С. 131.

²⁵ Masaryk T. G. Válka a revoluce I. ... S. 11–27.

²⁶ Masaryk T. G. Světová revoluce. ... S. 40.

²⁷ Доубек В. Карел Крамарж и Томаш Гарриг Масарик: чешская концепция развала Австро-Венгрии ... С. 111–115.

²⁸ Polák S. T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou 5 (1915–1918) ... S. 27.

втратила роль захисника малих націй (концепція Ф. Палацького), стала історичним пережитком. Т. Г. Масарик перейшов до революційних методів вирішення чеського питання²⁹. Прибічник реформ став революціонером, не відмовляючись від своїх ідеалів. Політик погоджувався з революцією як з вимушеною альтернативою адміністративному і політичному хаосу, був прибічником революції конструктивної, що веде до удосконалення і, зрештою, до реформ³⁰.

Т. Г. Масарик розробив нову чехословацьку державницьку програму. Її радикальність полягала в об'єднанні чеського питання зі словацьким та постановці ідеї самостійності держави чехів і словаків. Звільнення Словаччини мало прямий зв'язок зі звільненням самої чеської нації. Чехословацька державна концепція долала довоєнний австрійський контекст чеської політики, мотивований несприятливим розташуванням чеської нації на просторі між Німеччиною і Росією. Як держава Чехословаччина з геополітичної точки зору могла бути впливовішою у міжнародних відносинах. Словаччина розширювала державу на Схід, до сусідства з Росією (Т. Г. Масарик вважав, що Петербург приєднає територію сучасного Закарпаття), яку до 1917 р. політик вважав одним з гарантів існування нової держави³¹.

Для успіху боротьби проти Австро-Угорщини необхідно було створити певні передумови³². У серпні-вересні 1914 р. Т. Г. Масарик почав політичні консультації, зокрема, з головами партій: Чеської національно-соціалістичної – В. Клофачем, моравської Народно-прогресивної – А. Странським, аграрної – А. Швеглюю, соціал-демократами Ф. Соукупом і Б. Шмералем та іншими. Т. Г. Масарик зробив висновок про протиавстрійську налаштованість більшості партій і почав розробляти політичні деталі чехословацької програми³³.

Від інших чеських політиків Т. Г. Масарик відрізнявся й тим, що програму створення незалежної чехословацької держави орієнтував на європейські демократичні політико-правові системи та цінності. Це було наслідком критичного сприйняття ним чеського русофільства³⁴, він вважав, що головне для Петрограду його геополітичні інтереси, зокрема, контроль над протоками Босфор і Дарданелли³⁵, не виключав ймовірності вибуху революції у знесиленій війною Росії, як це мало місце під час її військового конфлікту з Японією. На його переконання, у демократичних країнах Заходу, а не в Росії,

²⁹ Polák S. T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou 7. Osobnost ... S. 132.

³⁰ Ludwig E. Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem. / E. Ludwig. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. Ústav T. G. Masaryka, 2012. 328 s. S. 83-84.

³¹ Kvaček R. Ke vzniku Československa. ... S. 34.

³² Polák S. T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou 5 (1915–1918) ... S. 12.; Kárník Z. Masarykovo řešení české otázky s Rakouskem-Uherskem a proti němu ... S. 48.

³³ Masaryk T. G. Světová revoluce. ... S. 15, 28.

³⁴ Ibid. S. 22-23.

³⁵ Masaryk T. G. Světová revoluce. ... S. 330.

вирішуватиметься доля Європи³⁶.

На початку вересня 1914 р. Т. Г. Масарик встановив контакти з представниками країн Антанти. На його прохання, громадянин США чеського походження Е. Воска в Лондоні передав британському уряду і російському посольству повідомлення Т. Г. Масарика про стан Австро-Угорщини та її армії тощо³⁷. Т. Г. Масарик звернув увагу редактора газети «Таймс» Г. У. Стіда на необхідність сприяння здачі в полон російській армії тим чеським військовим, які не бажали воювати на боці Австро-Угорщини³⁸. Важливою для Т. Г. Масарика була думка британців про ймовірну три-чотирирічну тривалість війни, що відкривало перспективу для здійснення його програми³⁹.

Повернувшись до Праги Т. Г. Масарик продовжив наради з чеськими діячами. Поступово невелика і маловідома до війни Чеська прогресивна партія, очолювана Т. Г. Масариком, перетворилася у один з центрів протиавстрійського опору в Чехії⁴⁰.

14-29 жовтня 1914 р. Т. Г. Масарик вдруге з початку війни виїхав у Нідерланди. Там він вперше конкретизував свою програму в розмові з Р. Сетон-Уотсоном про ситуацію в Австрії⁴¹. Він відзначив, що після поразки Німеччини може бути створено демократичне і конституційне Чеське королівство із включенням словацьких районів. Т. Г. Масарик визнав більшу складність економічних питань в своїй програмі порівняно з політичною стороною. Оскільки під час війни пріоритетним було здобуття незалежності, Т. Г. Масарик обмежився акцентуванням на самодостатності проєктованого Чеського королівства, декларував лише найважливіші принципи економічної політики майбутньої держави чехів і словаків⁴². Прикметно, що серед аргументів збереження історичних кордонів чеських земель наводив економічні чинники, зауважуючи наявність промислових центрів на німецькомовних територіях Чехії, що забезпечить новій державі самодостатність, а також можливість сплачувати свою частку державного боргу Австро-Угорщини. Т. Г. Масарик проєктував запровадження у державі чехів і словаків податку на власність, що б «завадило утворенню нових боргів на самому початку ... », викуп державою землі в аристократії⁴³.

³⁶ Ibid. S. 42.

³⁷ Ibid. S. 16.

³⁸ Беляева В. И. Чехословацкий вопрос в политике Великобритании в годы Первой мировой войны. ... С. 14.; Masaryk T. G. Světová revoluce. ... S. 16

³⁹ Masaryk T. G. Světová revoluce. ... S. 17.

⁴⁰ Марьина В. В. Второй президент Чехословакии Эдвард Бенеш: политик и человек. 1884-1948. / В. В. Марьина. М.: Индрик, 2013. 488 с. С. 31.

⁴¹ Masaryk T. G. Světová revoluce. ... S. 18.

⁴² Jančík D., Kubú E. T. G. Masaryk, hospodářství a hospodářská politika. / D. Jančík, E. Kubú. // T. G. Masaryk, idea demokracie a současné evropanství. Praha, 2001. Díl. I. S. 413-450. S. 419.

⁴³ Masaryk T. G. Válka a revoluce I ... S. 39-40.

Після цього Т. Г. Масарик у перемовинах з чеськими політиками добився їх усної згоди на здійснення «акції за кордоном»⁴⁴. На основі групи прихильників незалежності було створено організацію під назвою «Мафія», з огляду на таємний характер її діяльності. «Мафія» мала надавати чеським емігрантам інформацію про стан в Австро-Угорщині, підтримувати зв'язок внутрішнього і закордонного руху опору⁴⁵. За партії, що співпрацювали з «Мафією», на виборах 1911 р. проголосувало 75 % чеських виборців⁴⁶.

З метою піднесення чеського і словацького питання на міжнародний рівень, у грудні 1914 р. Т. Г. Масарик вирушив за кордон. Він шукав реальні шляхи нового включення чеських земель в геополітичне становище Центральної та Східної Європи, що змінювалося⁴⁷.

22 грудня 1914 р. Т. Г. Масарик прибув до Риму для встановлення контактів з представниками Франції, Британії, Сербії, Італії та Росії⁴⁸. Політик зауважив антиавстрійські настрої і зрозумів, що Італія не залишиться нейтральною у війні. Особисто повідомити чеських політиків про результати римських зустрічей Т. Г. Масарик не зміг. У зв'язку з повідомленням про підготовку його арешту в Австро-Угорщині, він залишився в еміграції, 11 січня 1915 р. виїхав до Женеві⁴⁹. Політик сформував мету закордонної діяльності: об'єднати емігрантів – чехів і словаків, забезпечити пропаганду чеської і словацької справи в країнах Антанти, заснувати армію з добровольців і військовополонених, переконати країни Антанти, що зруйнування Австро-Угорщини відповідає їх інтересам і таким чином здобути підтримку ідеї створення чехословацької держави⁵⁰.

У своїх виступах, інтерв'ю, статтях, меморандумах до урядів країн Антанти Т. Г. Масарик ознайомлював громадськість Заходу з визвольними прагненнями чехів і словаків.

Крім того, одним із перших завдань Т. Г. Масарика після виїзду з Австро-Угорщини був збір коштів для потреб визвольної акції. Зокрема, за посередництва голови чеського «Сокола» Й. Шейнера⁵¹, Т. Г. Масарик налагодив зв'язок з чеським емігрантом в Чикаго фінансистом Й. Шпетіні. З

⁴⁴ Masaryk T. G. Světová revoluce. ... S. 19.; Kárník Z. Masarykovo řešení české otázky s Rakouskem-Uherskem a proti němu ... S. 46.

⁴⁵ Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk... S. 168.

⁴⁶ Kovtun I. Masarykův triumf. ... S. 70.

⁴⁷ Доубек В. Карел Крамарж и Томаш Гарриг Масарик: чешская концепция развала Австро-Венгрии ... С. 114.

⁴⁸ Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk... S. 171.; Masaryk T. G. Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory. 1918–1920. / T. G. Masaryk. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003. 440 s. S. 392.

⁴⁹ Прайсман Л. Г. Чехословацкий корпус в 1918 г. // Вопросы истории. 2012. № 5. С. 75-103. С. 78.; Kárník Z. Masarykovo řešení české otázky s Rakouskem-Uherskem a proti němu. ... S. 48.; Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk... S. 176.

⁵⁰ Серапионова Е. П. Карел Крамарж и Россия. 1890-1937 годы: Идеиные воззрения, политическая активность, связи с российскими государственными деятелями. / Е. П. Серапионова. М.: Наука, 2006. 512 с. С. 267-268.

⁵¹ Masaryk T. G. Světová revoluce. ... S. 23.

США почали надходити пожертви чехів і словаків. Загалом, від чеських емігрантів з різних країн в 1914-1918 рр. надійшло приблизно 974 тис. дол.⁵².

До літа 1915 р. всі чеські і словацькі емігрантські громади визнали авторитет Т. Г. Масарика як керівника визвольного руху⁵³. 4 і 6 липня 1915 р. на виступах у Цюріху і Женеві, присвячених 500-м роковинам спалення Я. Гуса, Т. Г. Масарик висловив надію, що «ця велика світова війна поведе нашу націю до свободи і що згідно програми всіх чеських партій доживемо до чеської самостійності...». Цим політик прилюдно розпочав закордонну визвольну акцію, проголосивши: «Кожний чех... має вирішити чи за реформацію, чи проти реформації, за ідею чеську – чи за ідею Австрії – органу європейської контрреформації та реакції...»⁵⁴.

У вересні 1915 р. Т. Г. Масарик переїхав до Лондону, який вважав політичним центром Антанти, де до квітня 1917 рр. працював професором Королівського коледжу⁵⁵. Там, 19 жовтня 1915 р. політик виступив з промовою «Проблема малих націй в європейській кризі», що стала важливим етапом в ознайомленні країн Антанти з визвольними прагненнями чехів і словаків. Т. Г. Масарик розглядав бездержавність чехів і словаків та інших пригнічених «малих націй» Центрально-Східної Європи як проблему світового значення. Розв'язання цієї проблеми передбачало поразку Німеччини, поділ Австро-Угорщини на основі принципу національного самовизначення та формування нового постімперського простору – системи незалежних держав «малих націй» – рівноправних з великими державами Європи. Проект «Нової Європи» Т. Г. Масарика був альтернативою німецькій концепції Середньої Європи.

В умовах важкого для країн Антанти 1915 р., з метою засвідчити, що «Не стоїмо за тими, хто виграє, але за тими, хто має правду» Т. Г. Масарик 14 листопада утворив і очолив провідний еміграційний центр визвольної акції – Чеський закордонний комітет. У декларації про його утворення оголошувалась війна Австро-Угорщині⁵⁶. До керівництва комітету входили чехи Й. Дюріх і Е. Бенеш, словак М. Р. Штефанік, його місцем перебування став Париж. У Британії, Італії, Швейцарії, Росії були створені філії комітету.

Перший успіх чехословацький рух здобув у Франції⁵⁷. У лютому 1916 р. прем'єр-міністр Франції А. Бріан офіційно прийняв Т. Г. Масарика і підтримав програму створення республіки чехів і словаків⁵⁸. Поява в програмі вимоги

⁵² Ibid. S. 74.

⁵³ Ibid. S. 66.

⁵⁴ Masaryk T. G. Válka a revoluce I... S. 81-82.

⁵⁵ Masaryk T. G. Světová revoluce... S. 64, 75.

⁵⁶ Ibid. S. 77.

⁵⁷ Masaryk T. G. Světová revoluce... S. 126.

⁵⁸ Поп И. И. Нарастание внутривосточного кризиса в Австро-Венгрии и усиление ее зависимости от Германии ... С. 214.

республіки свідчила про еволюцію поглядів Т. Г. Масарика, на думку якого у чеському суспільстві не були популярними головні монархічні інституції – володарі, військо, церква і шляхта⁵⁹. Республіканську модель він вважав оптимальною для розвитку проектованої держави чехів і словаків, вона найбільш повно відбивала політичний ідеал Т. Г. Масарика про державу «гуманної демократії». За Т. Г. Масариком, демократія як «загальне переконання», динамічний «світовий погляд», була б певною комплексною відповіддю на виклики кризи модерної доби.

В основі програми знаходилася ідея політичного союзу чехів і словаків, символом якої був термін «чехословацький». Т. Г. Масарик прагнув презентувати чехів і словаків на Заході єдиною політичною нацією з двома етнічними та мовними гілками – чеською і словацькою. Власне виявом цього була реорганізація 26 лютого 1916 р. Чеського закордонного комітету на Чехословацьку національну раду⁶⁰.

Вирішальним для успіху політичних зусиль чехів і словаків стали події 1917-1918 рр., коли ідея Т. Г. Масарика щодо надання незалежності бездержавним націям Центрально-Східної Європи як політичної передумови розв'язання світової кризи, стала складовою частиною програми Антанти по впорядкуванню повоєнного світу. Після Лютневої революції 1917 р. в Росії, що засвідчила можливість падіння столітніх монархій і проголошення свободи, у концепції Т. Г. Масарика зміцнилася республіканська ідея. Зміни в Росії він вважав підтвердженням власного розуміння змісту світової війни як зіткнення демократій і теократій (абсолютистських монархій). Політик вирішив приїхати до Росії для організації чехословацької армії з військовополонених чехів і словаків на основі існуючого підрозділу у складі російської армії – Чехословацької бригади⁶¹. Після її успіху у битві під Зборовом у липні 1917 р., Тимчасовий уряд Росії погодився на створення Чехословацького корпусу. Він був сформований у жовтні 1917 р. на території України. Керівництво Центральної Ради і УНР підтримувало чехословацькі визвольні прагнення. Т. Г. Масарик симпатизував діяльності українських політиків. З огляду на власну програму, оптимальним політичним варіантом вирішення українського питання він вважав автономію України у складі демократичної та федеративної Росії. Однак, у політичну боротьбу на теренах російської держави Т. Г. Масарик принципово не втручався, щоб зберегти Чехословацький корпус. Завдяки політиці нейтралітету Т. Г. Масарик не допустив у листопаді 1917 р. виступу чехословацьких підрозділів на боці Тимчасового уряду у боях з формуваннями

⁵⁹ Ludwig E. Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem... S. 195.

⁶⁰ Opat J. Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka. Česká otázka včera a dnes. / J. Opat. Praha, Ústav T.G.Masaryka, 2003. 536 s. S. 274.

⁶¹ Masaryk T. G. Světová revoluce... S. 100.

Центральної Ради УНР у Києві. Після приходу до влади в Петрограді більшовиків у листопаді 1917 р. і декларування ними мирних переговорів з Центральними державами, політик розпочав пошук шляхів евакуації Чехословацького корпусу до Франції.

Під час захоплення Києва військами Радянської Росії Т. Г. Масарик продовжував зберігати нейтралітет, а в лютому 1918 р. уклав угоду з більшовицьким командувачем М. Муравйовим про забезпечення Чехословацькому корпусу проїзду на схід, для евакуації через Владивосток на фронті Західної Європи. Після цього він повернувся до Москви, звідки потягом виїхав до Владивостока.

У квітні 1918 р. він прибув до Японії⁶². Розраховуючи здобути підтримку президента США Т. В. Вільсона, незважаючи на те, що «14 пунктів» президента передбачали збереження Австро-Угорщини⁶³, Т. Г. Масарик на його прохання 10 квітня 1918 р. підготував «Меморандум про Росію і більшовизм»⁶⁴. Ситуацію в Росії Т. Г. Масарик розглядав як велику проблему в європейському і світовому контексті⁶⁵. Він запропонував союзникам налагодити «більш тісні відносини з більшовицьким урядом, аж до його визнання де-факто», що дозволило б Антанті впливати на нього⁶⁶. Політик не вважав доцільним підтримувати російських монархістів, кадетів, соціалістів-революціонерів і білий рух. Він був переконаний, що більшовики втримають владу, але для заспокоєння країни потрібно утворити коаліційний уряд соціалістичних партій з кадетською лівницею. На його думку, стабільний демократичний і республіканський уряд в Росії відіграватиме роль противаги Німеччині та Австрії, чого потребували всі малі нації Центрально-Східної Європи. У меморандумі також згадував Чехословацький корпус і просив союзників надати допомогу у його транспортуванні до Франції, наголошував на геополітичному значенні чехів і словаків як найзахіднішого слов'янського бар'єру проти Німеччини та Австрії⁶⁷.

Наприкінці квітня 1918 р. Т. Г. Масарик прибув пароплавом до м. Ванкувер у Канаді⁶⁸, а звідти – до США. Приїзд Т. Г. Масарика супроводжувався подальшою консолідацією чеських і словацьких емігрантів. Їх представники 30 травня 1918 р. підписали Пітсбурзьку угоду, в якій проголошувалася політична мета – створення Чехословацької держави із забезпеченням автономії Словаччини.

⁶² Soubigou A. Tomaš Garrigue Masaryk... S. 199.

⁶³ Ludwig E. Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem... S. 27-28.

⁶⁴ Masaryk T. G. Světová revoluce... S. 159.

⁶⁵ Opat J. Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka ... S. 283.

⁶⁶ Masaryk T. G. Světová revoluce... S. 159-160.

⁶⁷ Ibid. S. 161-162.

⁶⁸ Soubigou A. Tomaš Garrigue Masaryk... S. 199.

У цей час, після спроби обеззброєння, Чехословацький корпус розгорнув бойові дії проти більшовиків у Сибіру. Антанта вважала можливим відновлення Східного фронту. Це сприяло визнанню Францією, Великою Британією і США у червні-вересні 1918 р. права чехів і словаків на створення власної держави. Згодом Т. Г. Масарик назвав армію «безумовною передумовою свободи і самостійності»⁶⁹.

Найбільш докладно погляди Масарика на чехословацьке державотворення подано у праці «Нова Європа. Слов'янська точка зору», розпочата у Росії та в Україні у 1917 – на початку 1918 рр., а завершена – у жовтні того ж року в США⁷⁰. У ній Т. Г. Масарик наголошував: «Політична самостійність для свідомої, освіченої нації є життєвою потребою – нація політично підкорена і в найкультурнішій державі є пригнобленою, і економічно і соціально експлуатована»⁷¹. Значне місце займали економічні аспекти державотворення. Політик висловив переконання, що «чехословацькі землі могли б бути названі ідеальними; вельми добре можуть здійснити цю гармонію між землеробством і промисловістю, ту економічну самодостатність, що багатьма теоретиками вважається передумовою утворення малих самостійних держав»⁷². Масарик підкреслював, що індустріальна Чехія і аграрна Словаччина взаємодоповнюватимуть одна одну в спільній державі. Вказуючи на головні складові економічного потенціалу чеських земель, Масарик відзначив сільськогосподарський (хліборобство, виноробство, тваринництво) та сировинний потенціал Словаччини (залізна руда, великі ліси та ін.) і відзначив можливості її індустріалізації⁷³. Важливим заходом економічної політики майбутньої держави Масарик вважав аграрну реформу: «У Чехії і на Словаччині ... можна скопіювати ірландський приклад викупу і парцелювання землі ... »⁷⁴. Масарик зауважив, що визнавши свою частку боргу Австро-Угорщини, держава чехів і словаків «буде змушена почати своє управління зі значним фінансовим тягарем» і наголосив на актуальності ефективної фінансової політики⁷⁵.

Відсутність виходу до моря у проектованій державі Т. Г. Масарик не розглядав як перешкоду її успішному розвитку і на підтвердження своєї думки

⁶⁹ Masaryk T. G. Cesta demokracie II. Projevy – články – rozhovory. 1921 – 1923. / T. G. Masaryk. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2007. 574 s. S. 258.

⁷⁰ Кравчук О. «Нова Європа. Слов'янська точка зору» Томаша Масарика як чехословацька політична програма // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2012. Т. 22. С. 445-459.

⁷¹ Masaryk T. G. Nová Evropa. Stanovisko slovasnské. Brno: Doplnek, 1994. 193 s. S. 105.

⁷² Ibid. S. 157.

⁷³ Ibid. S. 155-157.

⁷⁴ Ibid. S. 159.

⁷⁵ Masaryk T. G. Nová Evropa... S. 159.

наводив приклад Швейцарії⁷⁶. Водночас, він сподівався на забезпечення мирною конференцією націям, які не мають виходу до моря, екстериторіальних пристаней і вільного транзиту до них⁷⁷.

Прикметно, що у праці «Нова Європа ...» Масарик не піднімав питання зміни суспільного ладу, не погоджувався із ототожненням імперіалізму «з капіталізмом, як це роблять марксистичні; великі імперії виникли перед сучасним капіталізмом і прагнення імперіалістичні та загарбницькі не походять лише з фінансових і економічних мотивів»⁷⁸. Загалом, Т. Г. Масарик залишався прибічником капіталістичного суспільного ладу, джерелом якого, як і демократії, вважав протестантизм⁷⁹. Політик усвідомлював в капіталізмі однобічність, що рано чи пізно закінчиться⁸⁰. Вдосконалити капіталізм, розв'язати різні соціальні проблеми і втримати соціальний мир, за переконанням політика, було можливо шляхом глибоких соціально-економічних реформ⁸¹. «Демократія, із соціального погляду, означає подолання чимраз більшої бідності; республіка, демократія не допускають, щоби окремі особи чи стани використовували своїх співгромадян», зауважував він у розмовах з письменником К. Чапеком⁸².

Відкидаючи пропозиції федералізації Австрії, висловлені імператором Карлом I, 18 жовтня 1918 р. Т. Г. Масарик оприлюднив проголошення чехословацької незалежності в так званій «Вашингтонській декларації»⁸³. Зазначений документ також декларував відокремлення церкви від держави, створення міліції замість армії та далекосяжні соціально-економічні реформи⁸⁴.

У США політична програма Т. Г. Масарика була розширена у питанні територіального розміру держави. 26 жовтня 1918 р. у Філадельфії, на зустрічі Т. Г. Масарика з делегацією емігрантів із Закарпаття, очолювану Г. Жатковичем, обговорювалась можливість приєднання Закарпаття до держави чехів і словаків на основі забезпечення цьому краю територіальної автономії. Це було важливим для забезпечення спільного кордону проектованої держави з потенційно союзною Румунією⁸⁵.

На той час державотворча концепція Т. Г. Масарика здобула підтримку серед більшості політичного представництва чехів і словаків. У результаті

⁷⁶ Ibid. S. 158.

⁷⁷ Ibid. S. 185.

⁷⁸ Ibid. S. 99.

⁷⁹ Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком ... С. 273.

⁸⁰ Masaryk T. G. Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924 – 1928. / T. G. Masaryk. Praha: Ústav T.G.Masaryka, 1994. 420 s. S. 39.

⁸¹ Jančík D., Kubů E. T. G. Masaryk, hospodářství a hospodářská politika ... S. 418.

⁸² Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком ... С. 276.

⁸³ Harna J. Masaryk T. G. / J. Harna. // Politická elita meziválečného Československa. 1918 – 1938 Kdo byl kdo za první republiky. – Praha: Pražská edice, 1998. S. 160-165. S. 164.

⁸⁴ Galandauer J. Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy... S. 313.

⁸⁵ Pop I. Dějiny Podkarpatské Rusi v datech ... S. 277.

здійснення національно-демократичної революції 28-30 жовтня 1918 р. створено Чехословацьку республіку, президентом якої став Т. Г. Масарик.

Чехословацька програма президента в основних своїх рисах була реалізована. Під керівництвом Т. Г. Масарика країна стала республікою, єдиною у Центрально-Східній Європі розвиненою ліберальною демократією. Чехословаччина була розбудована як національна держава, з забезпеченими правами національних меншин і, з певним запізненням, було надано автономію Закарпаттю (1938 р.). У законодавстві було закріплено політичне поняття нації як сукупності громадян держави, а її центральноєвропейське розуміння як етнічної спільноти проявилось в акцентуванні єдності «чехословацької» нації. Було здійснено низку соціальних і демократичних реформ, аграрну реформу, розбудовувалася інфраструктура Словаччини і Закарпаття. Проте релігія в ЧСР не була відокремлена від держави, замість армії не було створено міліції.

Отже, Т. Г. Масарик зумів максимально використати нові геополітичні можливості воєнного часу. Його політичні рішення, смілива і далекосяжна програма мобілізували чехів і словаків у їх визвольній боротьбі, сформували державотворчу ідею демократичної Чехословацької республіки, що стало важливою частиною реорганізації центральноєвропейського регіону після Першої світової війни.